

Jakub Jacek Waszkowiak OFM

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
frajakub@gmail.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2016.007>

9 (2016) 1: 133–151

ISSN (print) 1689-5150

ISSN (online) 2450-7059

Tłumaczenia i interpretacje: אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה (Wj 3,14a)

Translation and interpretation of אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה (Ex 3:14a)

Streszczenie. Zdanie z Wj 3,14a (אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה), które w polskich wydaniach Biblii najczęściej brzmi „JA JESTEM, KTÓRY JESTEM”, są od wieków przedmiotem badań dla wielu egzegetów i znawców języka hebrajskiego. W prezentowanym artykule zostały poruszone dwa zagadnienia: przekłady oraz interpretacje tych słów w tradycji chrześcijańskiej i żydowskiej. Na początku zostały omówione trudności gramatyczne związane z tym zdaniem. Następnie zostały przeanalizowane różne propozycje jego przekładów, jakie pojawiły się w ciągu wieków w języku polskim. Do tłumaczeń, które na obecnym etapie badań można uznać za właściwe, należą: *Ja jestem, który jestem*; *Ja będę, który będę* oraz *Ja będę, który byłem*. W drugiej części zostały w syntetyczny sposób omówione interpretacje chrześcijańskie i żydowskie, które już w pierwszych wiekach poszły w odmiennym kierunku interpretacyjnym omawianego zdania. Przyczyniło się do tego niewątpliwie tłumaczenie Septuaginty, które oddało to zdanie w duchu filozofii greckiej (ἐγώ εἰμι ὁ ὢν „Ja jestem «ten» będący”). W interpretacjach żydowskich (współczesnych i antycznych) nie spotykamy się nigdy z metafizyczną interpretacją zdania אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה. Jeśli jest w nich podkreślone istnienie Boga, to tylko w sensie dynamicznym – Bóg istnieje, aby w sposób czynny opiekować się swoim narodem.

Abstract. God's enigmatic answer to Moses' question about his name – אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה, usually translated “I am who I am” (Exod 3:14) – has provoked philological analysis for centuries, often coupled with philosophical and theological reflection. In this article there are taken in consideration two questions: the translation and the meaning of this sentence in Christian and Jewish tradition. At the very beginning there are presented the grammatical difficulties linked to the clause “ehye asher ehye” (Exod 3:14). There are presented also the most popular proposals for the translations of the sentence. Indeed, the original construction of these words allows translating them in various ways.

In the second part of this article there are presented in a syntactical way the interpretations of the words “ehye asher ehye” in Christian and Jewish tradition, which are different. This difference is probably caused by the translation of Septuagint's ἐγώ εἰμι ὁ ὢν (“I AM the existing Being”), which was influenced by Greek philosophy. Christians in the first centuries used to read basically this Greek translation. For this reason

their interpretations understood these words usually in a metaphysical way, emphasizing the perfect existence of God. Meanwhile, in the ancient Jewish interpretations (Midrash Rabba, Talmud) there is no one ontological interpretation of the Hebrew words **אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֱהְיֶה**. The Jews underlined not only the existence of God. They considered these words more as an assurance of the active presence of God among them in order to protect his people.

Słowa kluczowe: Biblia; imię Boga; JHWH; Jahwe; ehje; ehje.

Keywords: Bible; JHWH; name of God; ehieh.

Imię Boże יהוה (Jahwe) występuje w Biblii 6828 razy. I chociaż powstało wiele publikacji na jego temat, to wciąż nie jest w pełni jasne jego znaczenie¹. Kluczem do zrozumienia imienia Bożego jest zdanie z Księgi Wyjścia: **אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֱהְיֶה** (Wj 3,14a)², jest to bowiem jedyna interpretacja imienia Bożego יהוה (Jahwe), jaką mamy w Biblii. Ciągłe jednak nie ma zgody wśród znawców hebrajskiego, jak powinny być te słowa przełożone na język współczesny. W polskich wydaniach Biblii najczęściej brzmią one „JA JESTEM, KTÓRY JESTEM”. Jednakże przyglądając się wszystkim ważniejszym polskim tłumaczeniom, jakie powstały w ciągu wieków, dostrzegamy znaczące różnice. Stąd wydaje się uzasadnione, aby spróbować jeszcze raz przeanalizować problemy związane z tłumaczeniem tego tekstu, przedstawić obecny stan badań i podjąć na nowo próbę dotarcia do zawartego w nim przekazu. W prezentowanym opracowaniu zostanie również w syntetyczny sposób przedstawiona historia interpretacji tych słów w tradycji chrześcijańskiej i żydowskiej.

Imię Boże zostało objawione Mojżeszowi w trzech krótkich zdaniach, następujących po sobie:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֱהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֱלֹהִים שְׁלַחְנִי
 אֵלֵיכֶם: וַיֹּאמֶר עֹדֵר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה כֹּה־תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי
 אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם זֶה־שְׁמִי לְעֹלָם זֶה זְכָרִי לְדֹר דֹּר

¹ Z polskojęzycznej literatury: S. Łach, *Księga Wyjścia*, s. 303–312; J. Paściak, *Boże imię Jahwe*, s. 225–236; J. Carreira das Neves, *Jakie jest Twoje imię?*, s. 25–35; A. Bartoszek, *Imię Jahwe w Izraelu*, s. 36–48; J. Lemański, *JHWH, Bóg, który pozostaje wierny swoim obietnicom*, s. 129–146; M.I. Baraniak, *Rozumieć i tłumaczyć tetragrammaton*, s. 89–119.

² Por. T. Brzegowy, *Heksaameron i inne studia nad Starym Testamentem*, s. 33.

Powiedział Bóg Mojżeszowi: „JESTEM, KTÓRY JESTEM”. I powiedział: „Tak powiesz synom Izraela: JESTEM posłał mnie do was”. Powiedział jeszcze Bóg do Mojżesza: „Tak powiesz synom Izraela: «JHWH, Bóg ojców waszych, Bóg Abrahama, Bóg Izaaka i Bóg Jakuba posłał mnie do was”. To jest moje imię na wieki i to jest moje zawołanie z pokolenia na pokolenie”.

(Wj 3,14–15)

Zatem imię Boże JHWH (יהוה) może być właściwie rozumiane tylko w połączeniu z pozostałymi sformułowaniami:

- (1) „JESTEM, KTÓRY JESTEM” (אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה)
- (2) „JESTEM (אֱהִיָּה)”
- (3) „JHWH (יהוה), Bóg ojców waszych, Bóg Abrahama, Bóg Izaaka i Bóg Jakuba”

Trudności gramatyczne

Jak to było zaznaczone we wstępie, najczęściej zdanie אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה jest tłumaczone na język polski „JA JESTEM, KTÓRY JESTEM”. Użyty tu czas teraźniejszy jest tylko jedną z możliwości, i to budzącą wiele znaków zapytania. Wątpliwości dotyczące zdania אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה są zarówno natury morfologicznej, jak i syntaktycznej. Od strony syntaktycznej, konstrukcja tego zdania nie ma swojej dokładnej paraleli w BHS³. Niejasności dotyczą przede wszystkim pierwszego czasownika: może być on bowiem postrzegany jako czasownik mocny (*być, istnieć*), ale też jest poprawne gramatycznie traktowanie go jako łącznika orzeczenia imiennego, natomiast drugiej części tego zdania – אֲשֶׁר אֱהִיָּה, jako orzecznika.

Oprócz niejasności natury syntaktycznej pojawia się również problem dotyczący morfologii. Czasownik הָיָה, który w naszym tekście jest wyrażony w 1 osobie liczby pojedynczej czasu *imperfectum* koniugacji qal (אֱהִיָּה), w dyskursie wyraża w zasadzie czas przyszły, a nie teraźniejszy⁴. Występuje on w BHS w tej formie 43 razy. Poza kilkoma wyjątkami jest on tłumaczony w czasie przyszłym – *będę*⁵. *W sposób szczególny należy tutaj przywołać zdanie znajdujące się dwa wersety wcześniej (Wj 3,12a), gdzie pojawia się czasownik*

³ Biblia Hebraica Stuttgartensia.

⁴ Por. P. Joüon, T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, & 113.

⁵ Por. Wj 4,14; Pwt 31,23; Joz 1,5; 3,7; Sdz 6,16; 11,9; 1 Sm 23,13; 2 Sm 7,14; 15,34; 16,19; 1 Krl 17,13 itd.

אֶהְיֶה, a który we wszystkich przekładach jest oddawany w czasie przyszłym: כִּי־אֶהְיֶה יְצַדֵּךְ (*ponieważ [Ja] będę z tobą*)⁶.

Wy jesteście moimi świadkami – wyrocznia Pana – i moimi sługami, których wybrałem, abyście mogli poznać i uwierzyć Mi, oraz zrozumieć, że tylko **Ja jestem** (אֲנִי הוּא), a przede mną **nie był utworzony** (לֹא נִצְרַף) Bóg, ani po Mnie **nie będzie** (לֹא יִהְיֶה).

(Iz 43,10)

Tłumaczenie czasownika אֶהְיֶה w czasie teraźniejszym „jestem” wydaje się poprawne⁷, ponieważ koniugacje języka hebrajskiego wyrażają przede wszystkim intensywność wykonywanej czynności⁸. Ponadto „czasownik hebrajski wskazuje głównie na aspekt czynności, która może być dokonana lub niedokonana; ten aspekt opisuje się konwencjonalnie terminami *perfectum* i *imperfectum*, które w języku hebrajskim jedynie ubocznie noszą znamię czasu”⁹. Niemniej jednak, jak to już było powiedziane wcześniej, *imperfectum* zazwyczaj wskazuje na przyszłość, a nie na czas teraźniejszy.

Na współczesne tłumaczenia tego zdania w czasie teraźniejszym „Ja jestem, który jestem” w jakiejś mierze wpłynął przekład LXX¹⁰: ἐγὼ εἶμι ὁ ὢν (*Ja jestem [ten] będący*), nawet jeśli drugi czasownik nie został oddany w trybie oznajmującym, ale w imiesłowiu. W ten sposób pierwsze אֶהְיֶה zostało zinterpretowane jako łącznik, a drugie jako imię własne (por. 3,14b)¹¹. Decydujący jednak wpływ na takie rozumienie, jak się wydaje, w świecie chrześcijańskim miała

⁶ „ἐσομαι μετὰ σοῦ” (*Septuaginta*); „ei ero tecum” (*Nuova Vulgata Bibliorum Sacrum*); „Je serai avec toi” (*La Bible en français courant. Édition revise, 1997*); „I will be with you” (*The Holy Bible: New International Version, 2011*³); „Io sarò con te” (*La Sacra Bibbia. Edizione ufficiale della Conferenza Episcopale Italiana, Roma 2008*); „Ja będę z tobą” (*Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*) itd.

⁷ Nie wszyscy zgadzają się z tą opinią. Część specjalistów uważa, że tłumaczenie omawianego zdania w czasie teraźniejszym jest błędne. Por. A. Niccacci, *Il titolo divino ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος*, s. 342; W.H.C Propp, *Exodus 1–18*, s. 204.

⁸ Por. P. Joüon, T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, & 40.

⁹ G. Deiana, A. Spreafico, *Wprowadzenie do hebrajszczyzny biblijnej*, s. 39.

¹⁰ *Septuaginta, id est Vetus Testamentum*.

¹¹ W LXX czasownik אֶהְיֶה zawsze jest tłumaczony w czasie przyszłym. Wyjątek stanowi Wj 3,14 oraz Oz 1,9, „Ja nie jestem z wami” וְאֲנִי לֹא־אֶהְיֶה לְכֶם (ἐγὼ οὐκ εἶμι ὑμῶν). Tłumaczenie wersetu Oz 1,9 w czasie teraźniejszym sugeruje, że osoba tłumacząca dostrzegła, jak i większość współczesnych egzegetów, czasownik אֶהְיֶה jako imię własne nawiązujące do Wj 3,14. Por. M. Noth, *Esodo. Traduzione e commento*, s. 55; J. Carreira das Neves, *Jakie jest Twoje imię?*, s. 34.

Wulgata, która przez wieki była używana jako oficjalny tekst Kościoła¹². Interesującą nas zdanie zostało tam przełożone przez Hieronima (347–420) w sposób najczęściej dziś spotykany: „Ego sum qui sum” (*Ja jestem, który jestem*)¹³.

W środowiskach rabinicznych, dla których tłumaczenie Hieronima zapewne nie miało tak wielkiego znaczenia, nierzadko oddawano to zdanie w czasie przyszłym: „Ja będę, który będę”¹⁴. Tego rodzaju tłumaczenia pojawiły się już w pierwszych wiekach. Wystarczy wspomnieć o przekładach Akwili (ok. 130 r.) i Teodocjona (ok. 180–190 r.), którzy przetłumaczyli: ἔσομαι (ὄς) ἔσομαι („będę, [który] będę”)¹⁵.

Polskie przekłady wersetu Wj 3,14

Mając na uwadze trudności i różnorodność tłumaczenia omawianego zdania אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה, wydaje się zasadne, aby w tym miejscu przytoczyć najważniejsze polskie tłumaczenia, jakie pojawiły się w ciągu wieków. Analiza wersetu Wj 3,14 pozwoli przyrzeć się, jak czasownik אֶהְיֶה, który występuje w tym wersecie aż 3 razy, był tłumaczony w poszczególnych edycjach.

Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS)

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה חָאֵמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם:

¹² Dnia 8 kwietnia 1546 roku, podczas IV Sesji Soboru Trydenckiego, stwierdzono, że starożytne wydanie Wulgaty ma być uznane za tekst autentyczny i jedyny dopuszczalny w liturgii, nauczaniu i rozprawach. Dekret ten stwierdzał ponadto, że przekład Wulgaty jest zgodny z oryginałem i wolny od błędów. Por. A. Tronina, *Tekst Pisma Świętego*, s. 169.

¹³ Należy tutaj dodać, że jednak trzecie אֶהְיֶה w wersecie Wj 3,14 zostało w Wulgacie przetłumaczone „qui est” (który jest).

¹⁴ Na przykład: „I will be what I will be” (*The Complete Jewish Bible*); „I will be that I will be” (*The Leeser Bible*, 1857); „Sarò Colui Che Sarò” (*Esodo – Shemot. La Bibbia bi studio chumash*). Propp uważa ponadto: „If one could say ‘I am that I am’ in Hebrew at all, it would probably be through some such barbarous circumlocution as ‘anoki hu’ ‘aser ‘anoki hu’. Likewise, if the meaning were ‘I am ‘ehye(h),’ as the second half of the verse might suggest, we would expect ‘anoki (hu)’ ‘ehye(h). And if the intention were ‘ehye(h) is who I am’ (Anderson and Freedman 1980:199), again assuming this could be conveyed in Hebrew at all, we should get something like ‘ehye(h) ‘aser ‘anoki hu’. We still have the option of rendering ‘ehye(h) ‘aser ‘ehye(h) as ‘ehye(h) is who I will be,’ but this seems a strange way for the Deity to identify himself. I follow, therefore, the translation of Aquila and Theodotion: esomai (hos) esomai ‘I will be who I will be.’” Propp, *Exodus 1–18*, s. 204–205.

¹⁵ F. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, s. 85.

Biblia Brzeska (1563)¹⁶ – tł. protestanckie

Rzekł tedy Bóg do Mojżesza: „**Będe, który Będe**”. A k temu rzekł: „Powiedz też i tak synom Izraelskiem: **Ten, który Jest** posłał mnie do was”.

Biblia Jakuba Wujka (1599)¹⁷ – tł. katolickie

Rzekł Bóg do Mojżesza: „**Jam jest, którym jest**”. Rzekł: „Tak powiesz synom Izraelowym: **Który jest**, posłał mię do was”.

Biblia Gdańska (1632)¹⁸ – tł. protestanckie

Tedy rzekł Bóg do Mojżesza: „**Będe który Będe**”. I rzekł: „Tak powiesz synom Izraelskim: **Będe** posłał mię do was”.

Biblia Cyilkowa (1895)¹⁹ – tł. żydowskie

Rzekł Bóg do Mojżesza: „**Będe, który będe**”. I rzekł: „Tak powiesz synom Izraela: **Wieczny** posyła mnie do was”.

Tłumaczenie S. Łacha w komentarzu serii kulowskiej (1964)²⁰ – tł. katolickie

Odpowiedział Bóg Mojżeszowi: „**JESTEM, KTÓRY JESTEM**”. I dodał: „Tak powiesz synom Izraela: **JAM JEST** posłał mię do was”.

Biblia Poznańska (1975)²¹ – tł. katolickie

Bóg odrzekł Mojżeszowi: „**Jestem, który jestem**”. I dodał: „Tak odpowiesz synom Izraela: **Jestem** posłał mnie do was”.

¹⁶ *Biblia święta, tho iest, Księgi Starego y Nowego Zakonu, właśnie z Żydowskiego Greckiego y Łacińskiego, nowo na Polski język, z pilnością y wiernie wyłożone*, Brześć Litewski 1563, *ad locum*.

¹⁷ *Biblia to jest Księgi Starego y Nowego Przymierza według Łacińskiego przekładu staroego, w kościele powszechnym przyjętego, na Polski język z nowu z pilnością przełożone, z dokładaniem textu Żydowskiego y Greckiego, y z wykładem Katholickim, trudniejszych miejsc, do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerstwóm tych czasów należących: przez D. Iakuba Wuyka z Wągrowca, Theologa Societatis Iesu, Kraków 1599, ad locum*.

¹⁸ *Biblia Święta to jest Księgi Starego y Nowego Przymierza z Żydowskiego y Greckiego Języka na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone*, 1632, *ad locum*.

¹⁹ *Pięcioksiąg Mojżesza*, przeł. I. Cyilkow, Kraków 1895, *ad locum*.

²⁰ S. Łach, *Imię Boże Jahwe*, s. 105.

²¹ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, red. M. Peter, M. Wolniewicz, t. 1, Poznań 2003⁴, *ad locum*.

Biblia Warszawska (1975)²² – tł. protestanckie
A Bóg rzekł do Mojżesza: „**Jestem, który jestem**”. I dodał: „Tak powiesz do synów izraelskich: **Jahwe** posłał mnie do was!”

Biblia Tysiąclecia (1965/1985 – IV wydanie)²³ – tł. katolickie
Odpowiedział Bóg Mojżeszowi: „**JESTEM, KTÓRY JESTEM**”. I dodał: „Tak powiesz synom Izraela: **JESTEM** posłał mnie do was”.

Biblia Warszawsko-Praska (1997)²⁴ – tł. katolickie
Rzekł Bóg do Mojżesza: „**Ja jestem Tym, który jest**”. I dodał: „Powiesz Izraelitom tak: Posłał mnie do was **Ten, który siebie nazywa „Ja jestem Tym, który jest**”.

Tłumaczenie A. Kuśmirek w przekładzie interlinearnym (2003)²⁵ – tł. katolickie
I powiedział Bóg do Mojżesza: „**Jestem, który jestem**”. I powiedział: „Tak powiesz do synów Izraela: «**Jestem** posłał mnie do was!»”.

Biblia Paulistów (2008)²⁶ – tł. katolickie
Bóg odrzekł: „**Jestem tym, kim jestem**. Tak masz powiedzieć Izraelitom: «**Jestem** posyła mnie do was»”.

Tłumaczenie J. Lemańskiego w Nowym Komentarzu Biblijnym (2009)²⁷ – tł. katolickie
Bóg odparł Mojżeszowi: „**JESTEM, KTÓRY JESTEM**” i dodał: „Tak powiesz synom Izraela: **JESTEM** posłał mnie do was”.

Jak łatwo zauważyć, zdanie אֲנִי אֶהְיֶה אִשֶׁר אֶהְיֶה w polskich przekładach najczęściej było tłumaczone w czasie teraźniejszym „Ja jestem, który jestem”. W czasie

²² *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Nowy Przekład*, Warszawa 1975, *ad locum*.

²³ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, red. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk, Poznań – Warszawa 1984⁴, *ad locum*.

²⁴ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Warszawa 1997, *ad locum*.

²⁵ A. Kuśmirek (oprac. i wstęp), *Hebrajsko-polski Stary Testament – Pięcioksiąg*, *ad locum*.

²⁶ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2008, *ad locum*.

²⁷ J. Lemański, *Księga Wyjścia*, s. 138.

przyszłym - «Ja będę, który będę» – wyrażało go jedno tłumaczenie żydowskie (Cylkowa) i dwa protestanckie (Brzeska i Gdańska). Żadne tłumaczenie katolickie nie wyraziło tych słów w czasie przyszłym.

W przekładzie Cylkowa trzecie אֶהְיֶה nie zostało przełożone jednak jak dwa poprzednie „Będę”, ale „Wieczny”. Wskazuje to na silne przywiązanie do tradycji żydowskiej w której zastępowano imię Boże JHWH różnymi imionami zastępczymi, m.in. אֵל עוֹלָם *El Olam* („Bóg Wieczny”).

Tłumacz Biblii Brzeskiej wydaje się czynić wysiłki, aby zachować zarówno czas przyszły, jak i teraźniejszy czasownika אֶהְיֶה. Za pierwszym razem bowiem tłumaczy je w czasie przyszłym („będę, który będę”). W następnym zaś zdaniu widzimy ten sam czasownik oddany w czasie teraźniejszym („Ten, który jest”). Forma trzeciej osoby wskazuje na to, że tłumacz najprawdopodobniej traktuje ten czasownik jako imię własne/tytuł. Podobnie czyni Jakub Wujek.

W Biblii Warszawskiej trzecie אֶהְיֶה zostało przetłumaczone jako tetragram – יהוה. Trudno się zgodzić z tego rodzaju tłumaczeniem. Wydaje się to zbyt daleko posunięta interpretacja tłumacza.

W przekładzie Kazimierza Romaniuka (Biblia Warszawsko-Praska) drugie אֶהְיֶה zostało przetłumaczone w trzeciej osobie liczby pojedynczej: „Ja jestem tym, który jest”²⁸. Wyraźnie dostrzegamy w tym przekładzie propozycję tłumaczenia E. Schilda²⁹, dla którego punktem wyjścia była konstrukcja gramatyczna zdania względnego, którą można określić prawem kongruencji, określane jako „syllepsis”³⁰. W ogólnym sensie termin ten oznacza brak odpowiedniości pomiędzy logiczną a gramatyczną budową wypowiedzi. W tym przypadku znaczy on, że gdy element poprzedzający zdanie relatywne jest podmiotem zdania głównego, a jest w pierwszej lub drugiej osobie, to termin (zaimek, czasownik, sufiks itd.) w zdaniu względnym będzie zapisany w tej samej osobie, ale w przekładzie wyrazimy go w trzeciej osobie. Na przykład:

אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים

Ja jestem JHWH, który cię wyprowadził z Ur Chaldejskiego (Rdz 15,7)
(po hebrajsku: *który cię wyprowadziłem...*)

²⁸ Pomijam tłumaczenie trzeciego אֶהְיֶה, gdyż mamy tutaj do czynienia raczej z parafrazą niż z tłumaczeniem.

²⁹ Por. E. Schild, *On Exodus iii 14*, s. 296–302.

³⁰ Por. *ibidem*, s. 298.

lub

הָאֵתָהּ הָאִישׁ אֲשֶׁר־דִּבְרַתְּ אֵלַי־הָאֵשֶׁהּ

To ty jesteś tym mężczyzną, który rozmawiał z [moją] żoną? (Sdz 13,11)
(po hebrajsku: który rozmawiałeś...)

Inne przykłady tego fenomenu gramatycznego można zaobserwować w Wj 20,2 i 1 Krl 13,14. Schilds uważa, że na podstawie tej reguły druga część zdania אֱהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה powinna zostać przetłumaczona w 3 osobie liczby pojedynczej, a nie w pierwszej: *Ja jestem Tym, który jest* („I am He who is”). Mamy zatem tutaj zdanie orzecznikowe względne, gdzie podmiotem jest Bóg, który przemawia w pierwszej osobie, a zdanie względne jest orzecznikiem: *Ja* (podmiot) [jestem] *Tym, który jest* (orzecznik). Swoją argumentację Schilds opiera między innymi na konstrukcji zdania w 1 Krn 21,17, która w swojej budowie przypomina tekst z Wj 3,14: וְאֲנִי הוּא אֲשֶׁר־הִטָּאתִי וְהָרַעַתְּ הָרְעוּתִי (To ja jestem tym, który zgrzeszył, [to ja] uczynilem zło...). Jest to tłumaczenie dość bliskie LXX: εἶμι ὁ ὢν – *Ja jestem (ten) będący/istniejący*.

Ta propozycja, choć przyjęta przez niektórych³¹, spotkała się jednak z ostrą krytyką, szczególnie ze strony B. Albrektona³². Twierdzi on bowiem, że konstrukcja zdaniowa w Wj 3,14 nie odpowiada tej, którą mamy w 1 Krn 21,17, gdyż tutaj pierwsze zdanie jest zdaniem nominalnym (bez czasownika), które rozpoczyna się od אֲנִי הוּא, tłumaczone jako *ja (jestem) nim/on*. Natomiast w Wj 3,14 nie mamy zaimka osobowego, lecz czasownik אֶהְיֶה. Zakłada to, co już było powiedziane wcześniej, że mamy tutaj jedyną w swoim rodzaju konstrukcję zdaniową w całej literaturze biblijnej. Ostatecznie Albrekton akceptuje powszechnie przyjęte tłumaczenie w czasie teraźniejszym („Ja jestem, który jestem”) lub w czasie przyszłym („Ja będę, który będę”)³³. Natomiast, żeby przyjąć tłumaczenie proponowane przez Schilda „Ja jestem Tym, który jest” („I am He who is”), tekst w języku hebrajskim powinien był przedstawiać się raczej: וְאֲנִי הוּא אֲשֶׁר אֶהְיֶה³⁴. Podobne bowiem konstrukcje znajdujemy w Iz 43,25: וְאֲנִי אֶהְיֶה הוּא מוֹחֵה פְּשָׁעֶיךָ „Ja, Ja jestem Tym, który wymazuje twoje przewinienie”;

³¹ Szczególnie przez Lindbloma: J. Lindblom, *Noch einmal die Deutung des Jahwe-Names in Ex. 3.14*, s. 4–15.

³² B. Albrekton, *On the Syntax of 'ehyeh 'ašer 'ehyeh in Exodus 3:14*, s. 15–28.

³³ Por. ibidem, s. 23.

³⁴ Por. D.J. McCarthy, *Exodus 3:14. History, Philology and Theology*, s. 316.

51,12: *אֲנִי הוּא מְנַחֵמָם* „Ja, Ja jestem Tym, który was pociesza”, oraz w 52,6: *אֲנִי-הוּא הַמְדַבֵּר הַגָּנִי* „Ja jestem tym, który mówi: Oto Ja”³⁵.

Podobnie, trudno się zgodzić z tłumaczeniem jakie znajdujemy w Biblii Paulistów („Jestem tym, kim jestem”)³⁶. Przekład domagałby się raczej, aby pierwsza część zdania była wyrażona *הוּא אֲנִי*, jak tego przykład mamy powyżej³⁷.

Propozycja tłumaczenia Alviera Niccacciego

Jest jeszcze wiele innych mniej lub bardziej mniej znanych propozycji tłumaczeń omawianego zdania³⁸. Ograniczymy się w naszej prezentacji do przedstawienia jeszcze jednej propozycji tłumaczenia omawianego tekstu, tj. przekładu Alviera Niccacciego. Przedstawił on swoje tłumaczenie w artykule zatytułowanym: *Esodo 3,14a: 'Io Sarò quello che ero' e un paralelo egiziano*³⁹, jednakże w polskojęzycznych opracowaniach nie zostało ono znacząco odnotowane. Żeby w pełni uzasadnić zaproponowane tłumaczenie, będą odnosił się do opracowanej przez tegoż autora gramatyki języka hebrajskiego⁴⁰.

Z punktu widzenia syntaksy autor stwierdza, iż *yiqtol*⁴¹ o charakterze woliwnym zajmuje w dyskursie normalnie pierwsze miejsce w zdaniu. Natomiast *yiqtol* o charakterze oznajmującym zajmuje zawsze drugą pozycję w zdaniu (*x-yiqtol*)⁴² i może wówczas wyrażać zarówno czas przyszły, jak i przeszły w aspekcie niedokonanym⁴³. Np. 2 Sm 15,34:

³⁵ Por. Albrektson, *On the Syntax*, s. 25–26.

³⁶ Podobnego zdania jest Lemański. Por. J. Lemański, *Księga Wyjścia*, s. 151.

³⁷ Nawet jeśli część egzegetów interpretuje imię Boże JHWH jako „Ten, który jest” (T. Brzegowy, *Heksaameron*, s. 34), to nie usprawiedliwia do tego rodzaju tłumaczenia.

³⁸ Część uczonych proponowała zmiany w tekście. Na przykład Lipiński wyraził przekonanie, iż początkowo zdanie to brzmiało: *’ehye aszer ’ahye* „Ja jestem, który daje byt” (Por. E. Lipiński, *Religioznawstwo a językoznawstwo*, s. 23). Jednakże, tego rodzaju propozycje nie wzbudziły większego zainteresowania wśród naukowców.

³⁹ A. Niccacci, *Esodo 3,14a: 'Io Sarò quello che ero' e un paralelo egiziano*, s. 7–26.

⁴⁰ A. Niccacci, *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose*; idem, *Lettura sintattica della prosa ebraico-biblica*; idem, *Sintassi del verbo ebraico nella prosa biblica classica*.

⁴¹ *yiqtol*, czyli czasownik w czasie *imperfectum*.

⁴² *x-yiqtol*, znaczy, że czasownik w czasie *imperfectum* nie jest na pierwszej pozycji w zdaniu, ale na drugiej bądź dalszej pozycji.

⁴³ „Lo *yiqtol* indicativo occupa sempre la seconda posizione della frase (*x-yiqtol*), mentre lo *yiqtol* iussivo occupa normalmente la prima posizione”. A. Niccacci, *Lettura sintattica*, s. 26.

עֲבַדְךָ אֲנִי הַמֶּלֶךְ אֱהִיָּה עֲבַד אָבִיךָ וְאֲנִי מֵאָז וְעַתָּה וְאֲנִי עֲבַדְךָ „Sługą twym jestem – królu! Jak **byłem** sługą twego ojca, tak od teraz będę twoim sługą” (2 Sm 15,34)⁴⁴. Czas terażniejszy jest w dyskursie wyrażony przez zdanie bez czasownika w formie osobowej (z lub bez imiesłowu)⁴⁵.

Ażeby rozstrzygnąć, czy *x-yiqtol* w 3,14a powinno być przetłumaczone w czasie przyszłym, czy przeszłym, Niccacci proponuje przyjrzeć się, w jakim kontekście zostały wypowiedziane te słowa. W sposób szczególny zwraca uwagę na wyrażenie *waszych ojców*, które w Wj 3 występuje kilka razy (Wj 3,13;15;16).

Bóg objawia się Izraelitom za pośrednictwem Mojżesza jako אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם „Bóg waszych ojców” (3,13.15.16). Nawiązuje do przeszłości i historii, która rozpoczęła się w osobie Abrahama (Rdz 12,1–3). Mojżesz jednak nie wydaje się tak zainteresowany przeszłością, jak terażniejszością, i pyta Boga o imię, które miałoby odniesienie do obecnej sytuacji Izraelitów. Wówczas Bóg zwraca się do niego w słowach אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה (Wj 3,14a).

Według Niccacciego słowa te miałyby znaczyć: Ja **Będę** (lub „Ja chcę być”) *dla Izraelitów będących w niewoli egipskiej, tak jak Byłem dla ich ojców* (Patriarchów) – אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה („Ja Będę, który Byłem” – *Io sarò quello che ero*)⁴⁶.

Tłumaczenie zatem *Ja będę, który byłem* (*Ja chcę być, który byłem*) jest niewątpliwie nowością. Jest zasadne, aby postawić sobie pytanie, czy istnieją paralelne tłumaczenia tego rodzaju przekładu w literaturze starożytnej. Niccacci, nawiązując do starożytności, cytuje „Midrasz Hagadol”, w którym znajdujemy interpretację zdania z Wj 3,14a:

⁴⁴ Jedyna wątpliwość, jaka się rodzi odnośnie do tego przykładu, dotyczy akcentu *zaqep qaton*, który widnieje nad czasownikiem אֱהִיָּה. Akcent ten spoczywa na sylabie akcentowanej ostatniego wyrazu mniejszych zdań (Deiana, Spreafico, *Wprowadzenie do hebrajszczyzny biblijnej*, 21). Znaczy to, że czasownik ten powinien przynależeć do pierwszej części zdania i w konsekwencji zdanie to powinno brzmieć „Sługą twym królu będę! Jak sługą twego ojca, tak od teraz będę twoim sługą”. Jednakże, pomimo tej nieścisłości związanej z akcentem masoreckim, w zasadzie wszystkie znane nam tłumaczenia wyrażają ten czasownik w czasie przeszłym.

⁴⁵ Por. A. Niccacci, *Sintassi del verbo*, s. 11.

⁴⁶ Por. A. Niccacci, *Esodo 3,14a*, s. 18. W artykule z 2006 pojawił się błąd. Zamiast „Io sarò Colui che ero”, w druku pojawiło się zdanie „Egli sarà Colui che era”. A. Niccacci, *Il titolo divino*, s. 340. 341. Niccacci, odnosząc się do tego niefortunnego błędu, napisał mi w liście: *Nella tabella dove esamino il testo [p. 341], devo correggere la traduzione: non ‘Egli sarà Colui che era’ ma ‘Io sarò Colui che ero’. Purtroppo quando ho scritto mi sono fatto prendere dal fatto che il titolo divino ‘Colui che è, che era e che viene’ è in terza persona e ho messo in terza persona anche Es 3,14. Purtroppo allora non mi sono accorto e nessuno me lo ha indicato. Me ne sono accorto solo dopo.*

כשם שהייתי עם אברהם יצק ויעקב כך אהיה עמך

*Jak byłem z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem, (tak też) będę z tobą*⁴⁷.

Zdanie to w swojej dynamice czasowej jest wyjątkowo bliskie temu, co proponuje Niccacci, gdyż nawiązanie zarówno do przeszłości, jak i do przyszłości. Ponadto, odnosi się do Patriarchów wraz zapewnieniem o opiece na przyszłość. Jest to niewątpliwie bliskie temu, jak rozumie ten tekst Niccacci⁴⁸.

Podsumowując zagadnienie tłumaczeń interpretacji imienia Bożego, wydaje się na chwilę obecną, że nie ma takiej możliwości, aby zaoferować tylko jedno tłumaczenie słów אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה (Wj 3,14a) w sposób eliminujący inne propozycje. Wystarczy przyjrzeć się polskim tłumaczeniom powstałym w ciągu wieków, aby przekonać się o skali trudności omawianego zagadnienia. Najprawdopodobniej z tej przyczyny niektóre przekłady anglojęzyczne zdecydowały się na transliterację tego zdania, nie podając tłumaczenia⁴⁹ lub podając jednocześnie kilka z nich⁵⁰. Z gramatycznego punktu widzenia wydają się poprawne następujące przekłady: *Ja jestem, który jestem; Ja będę, który będę;*

⁴⁷ Pełny fragment brzmi: „Liczba 'hyh w gematrii jest 21. Powiedział mu Święty – niech będzie błogosławiony – Jak byłem z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem, (tak też) będę z tobą. Jeśli policzysz początkowe litery: alef od Abrahama, yod od Izaaka i yod od Jakuba, oto 21”.

⁴⁸ Por. A. Niccacci, *Esodo 3,14a*, s. 25; A. Niccacci, *Il titolo divino*, s. 343. Autor zwraca dodatkowo uwagę na Targum Pseudo-Jonatana do Pwt 32,39, w którym znajdujemy następującą interpretację Wj 3,14:

אנא הוא דהויי והיית ואנא הוא דעתיד לבוי

„Ja jestem tym, który jest i który był i ja jestem tym, który będzie”. Interpretacja ta jest zdumiewająco bliska tytułowi Bożemu w Apokalipsie: ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος (*Który jest i Który był i Który przychodzi*) (Ap 1,4,8;4,8). Natomiast jej forma skrócona ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν (*Który jest i Który był*) (11,17;16,5) w swej dynamice czasowej przypomina proponowane przez niego tłumaczenie „Ja będę, który byłem”. Por. A. Niccacci, *Il titolo divino*, s. 337, 343.

⁴⁹ „And God said to Moses, „Ehyeh-Asher-Ehyeh.” He continued, „Thus shall you say to the Israelites, „Ehyeh sent me to you.””, (The Jewish Publication Society – Tanakh); „And the Lord said unto Mosheh, EHEYEH ASHER EHEYEH. And he said, Thus shalt thou speak to the sons of Israel, EHEYEH hath sent me unto you” (J.W. Etheridge, *The Targums of Onkelos and Jonathan ben Uzziel on the Pentateuch: with the fragments of the Jerusalem Targum*, London, s. 1862–1865).

⁵⁰ „God said to Moshe, „Ehyeh Asher Ehyeh [I am/will be what I am/will be],” and added, “Here is what to say to the people of Israël: ‘Ehyeh [I Am or I Will Be] has sent me to you.””, (*Complete Jewish Bible*).

Ja będę, który byłem. Jest także uzasadnione nadawać pierwszemu אֱהִיָּה charakter wolitywny: *Ja chcę być.*

Interpretacje chrześcijańskie i żydowskie

Współcześni egzegeci w zasadzie są zgodni, że interpretacja zdania אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה w sensie metafizycznym przynależy się jedynie przekładowi LXX (ἐγώ εἰμι ὁ ὢν) „Ja jestem (ten) będący”⁵¹, które powstało w III w. przed Chr. w środowisku aleksandryjskim. Nie wydaje się bowiem właściwe stwierdzenie, że słowa אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה wyrażają i podkreślają jedynie doskonałe i absolutne istnienie Boga w sensie ontologicznym, jego „zawsze obecne i skuteczne, *adesse*, bardziej niż zwykle *esse*”⁵². Takie myślenie jest właściwe filozofii greckiej, natomiast zupełnie obce mentalności i kulturze semickiej⁵³. Tradycja semicka właściwie nie znała i nie używała pojęć metafizycznych, ale opierała się na konkretności. Jeśli mówiła o istnieniu, to w sensie dynamicznym, które przekłada się na konkretne działanie⁵⁴. Ponadto, nawet gdyby przyjąć, że tekst hebrajski Wj 3,14 powstał dopiero w okresie redakcji Pięcioksięgu⁵⁵, to z pewnością filozofia grecka, która była u początku swojego rozwoju, nie miała realnego wpływu na myślenie autora tego tekstu. Stąd, jest niewłaściwe metodologicznie podejmowanie próby interpretacji słów אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה poprzez pryzmat filozofii greckiej.

W egzegezie katolickiej duży wpływ na interpretowanie tych słów w sensie metafizycznym wywarł okres patrystyczny. To właśnie w tym czasie w sposób szczególnie cieszyła się interpretacja zdania z Wj 3,14 w odniesieniu do filozofii greckiej⁵⁶. Za Ojcami Kościoła podążył św. Tomasz z Akwinu, który pogłębił ich myśl o doskonałym i samowystarczającym istnieniu Boga, ukazując w swo-

⁵¹ Por. S. Łach, *Imię Boże Jahwe*, s. 309; S. Rabiej, „Ego Eimi” w Ewangelii św. Jana *znakiem boskiej godności Jezusa*, s. 22; J. Benno, *The Second Book of the Bible*, s. 72; R.P. Carroll, *Strange Fire*, s. 52; J.S. Synowiec, *Pięcioksiąg*, s. 328; J. Lemański, *Księga Wyjścia*, s. 150–151; A. Niccacci, *Il titolo divino*, s. 341; K. Góźdz, *Bóg jako istnienie osobowe*, s. 24; T. Brzegowy, *Heksaameron*, s. 34–35; M.I. Baraniak, *Rozumieć i tłumaczyć*, s. 103.

⁵² Por. J. Dupont, *Jahwe*, s. 331.

⁵³ Por. J.S. Synowiec, *Pięcioksiąg*, s. 328.

⁵⁴ Por. T. Brzegowy, *Heksaameron*, s. 34–35; M.I. Baraniak, *Rozumieć i tłumaczyć*, s. 105.

⁵⁵ Trudno jest ustalić dokładny okres powstania tego tekstu. Opinie na ten temat są wśród uczonych bardzo rozbieżne. Por. J. Lemański, *Księga Wyjścia*, s. 140–141.

⁵⁶ Por. K. Góźdz, *Bóg jako istnienie*, s. 27.

ich rozważaniach dodatkowo istotną różnicę między istotą (*eidos, ousia, essentia*) a istnieniem (*to einai, to on, esse, existere, existentia*)⁵⁷.

Odnosi się wrażenie, że interpretacja chrześcijańska tekstu z Wj 3,14, która w pierwszych wiekach korzystała przede wszystkim z tłumaczenia LXX, poszła w odmiennym kierunku interpretacyjnym niż tradycja rabiniczna, która opierała się głównie na tekście hebrajskim. Oczywiście część żydów, szczególnie w diasporze, korzystała z tekstów greckich. Jednakże Septuaginta, z której obficie korzystali w pierwszych wiekach chrześcijanie, została już w II w. po Chr. odrzucona przez żydów i na jej miejsce pojawiły się nowe przekłady w języku greckim, m.in. Teodocjona i Akwili, o których była już mowa⁵⁸.

Należy tutaj podkreślić, że żadna ze znanych nam interpretacji żydowskich nie wyjaśnia imienia Bożego w sensie metafizycznym. Ukazują one co prawda, że Bóg istnieje, ale to istnienie jest zawsze ściśle związane z dynamiką działań Boga na rzecz narodu wybranego. Wystarczy przytoczyć tutaj *Targum Neofiti I Marginalia* (I–III w.)⁵⁹, w którym wyraźnie dostrzegamy tego rodzaju rozumienie tekstu: „Ja istniałem, zanim świat został stworzony, i istnieję od stworzenia świata. Ja Jestem tym, który ci pomagał wyjść z Egiptu i Ja jestem tym, który ci będzie pomagał przez pokolenia”⁶⁰. Także w Talmudzie znajdujemy podobne wyjaśnienie: „Będę z nimi w tym nieszczęściu, jak i również w innych nieszczęściach. Mojżesz odpowiedział Haszem: ‘Panie świata! Po co wspominać o innych nieszczęściach? Te obecne są wystarczające!’ Haszem odpowiedział: ‘Masz rację. Powiedz im zatem „Ehye mnie posłał do was”. Powiedz Ehyeh tylko raz, powtórzenie jest tylko dla ciebie’ (Talmud Berachot 9b)⁶¹.

W okresie średniowiecza, kiedy św. Tomasz pogłębiał metafizyczną interpretację imienia Bożego, w środowisku rabinicznym został skomponowany „Midrasz Szemot Rabba” (XII/XIII w.)⁶², w którym znajduje się aż sześć róż-

⁵⁷ Akwinata w pewnym momencie stwierdza, że „Istotą Boga jest samo istnienie”. Ibidem.

⁵⁸ Por. J. Maier, *Między Starym a Nowym Testamentem*, s. 9.

⁵⁹ Por. M.S. Wróbel (tłum. i red.), *Biblia Aramejska*, s. 32.

⁶⁰ Tłumaczenie za A. Niccacci, *Esodo 3,14a*, s. 24.

⁶¹ S. Parenzo, E. Bielli et alii (ed.), *Esodo – Shemot*, s. 67. Talmud Soncino tłumaczy te słowa nieco inaczej: „I was with you in this servitude, and I shall be with you in the servitude of the (other) kingdoms. He said to Him: Lord of the universe, sufficient is the evil in the time therefor? Thereupon the Holy One, blessed be He, said to him: Go and tell them: I AM has sent me unto you”. I. Epstein, *The Soncino Hebrew-English Talmud*, ad locum.

⁶² Por. W. Jac van Bekkum, *What's in the Divine Name?*, s. 8.

nych interpretacji wersetu Wj 3,14⁶³. Jednakże żadna z nich nie jest dokonana w duchu filozofii greckiej, która by wskazywała jedynie na samo doskonałe, samowystarczalne istnienie Boga:

- (1) „Ja Jestem, który Jestem, Jestem (będę) nazwany według moich czynów”.
- (2) „Ja jestem ten, który był i Ja jestem teraz, i Ja jestem tym, który w przyszłości przyjdzie, dlatego „אֶתֵיךָ” jest napisane trzy razy”.
- (3) „Bóg powiedział do Mojżesza: ‘Powiedz im, że Ja będę z nimi w tej niewoli i będą oni ciągle w niewoli, ale ja będę z nimi!’”.
- (4) „R. Izaak w imieniu R. Ammi: Oni znajdują się pośród gliny i cegieł. W podobnej sytuacji znalazł się Daniel: *Ja, Daniel, zemdląłem i byłem chory przez kilka dni* (Dn 7,27). Mojżesz powiedział do Niego: ‘Powiniennem im to powiedzieć?’ Odpowiedź była: ‘Nie, lecz (powiedz) Ja Jestem posłał mnie do was’”.
- (5) „R. Johanan powiedział: ‘Ja Jestem, który Jestem nie dla poszczególnych osób, ale dla mas, ja rządze nimi, nawet wbrew ich pragnieniom i woli, nawet jeśli połamię sobie przy tym zęby’”.
- (6) „Bóg powiedział: Jeśli Ja czegoś pragnę, wówczas jeden z aniołów, który jest trzeci w świecie, wyciąga swoją rękę z nieba i dotyka ziemi, jak jest powiedziane: *Wyciągnął coś w rodzaju ręki i uchwycił mnie za włosy na głowie* (Ez 8,3). Kiedy Ja coś pragnę, sprawiam, że siadają pod drzewem, jak jest powiedziane: *Przyniosę trochę wody, wy zaś rączcie obmyć sobie nogi, a potem odpocznijcie pod drzewami* (Rdz 18,4); I kiedy Ja tego pragnę tego, Jego chwała wypełnia całą ziemię, jak jest powiedziane: *Czy może się człowiek ukryć w zakamarkach, tak bym go nie widział? – wyroczenia Pana. Czy nie wypełniam nieba i ziemi?* (Jer 23,24). I kiedy Ja tego pragnę, rozmawiam z Hiobem z trąby powietrznej, jak jest powiedziane: *I z wichru odpowiedział Pan Hiobowi* (Job 40:6), a kiedy tego pragnę mówię z gorejącego krzaka”.

Na podstawie powyższych interpretacji rabinicznych widać wyraźnie, że w sformułowaniu z Wj 3,14 środowiska żydowskie dostrzegają nade wszystko zapewnienie o czynnej i zbawczej obecności Boga pośród swego ludu. To zapewnienie o Bożej obecności pośród narodu wybranego znajdujemy również w innych fragmentach biblijnego: „Bądź mężny i mocny, nie lękaj się, nie bój

⁶³ Przytoczone przykłady są szczegółowo opisane w A. Niccacci, *Esodo 3,14a*, 19–25. Są one również dostępne na stronie: <http://exodus-314.com/part-i/exodus-314-in-judaism/exodus-314-in-the-talmud-and-midrash.html> (dostęp dnia 3.10.2015).

się ich, gdyż Pan, Bóg twój, idzie z tobą, nie opuści cię i nie porzuci” (Pwt 31,6); „Będę chodził wśród was, będę waszym Bogiem, a wy będziecie moim ludem” (Kpł 26,12) itd. To zapewnienie Boga o Jego obecności wśród swego ludu jest w zasadzie odpowiedzią na pytanie, które będą sobie stawiali Izraelici w chwilach doświadczeń: „I nazwał to miejsce Massa i Meriba, ponieważ tutaj kłócili się Izraelici i wystawiali Pana na próbę, mówiąc: «Czy też Pan jest rzeczywiście wśród nas, czy nie?»” (Wj 17,7).

Bóg najpierw zapewnił Mojżesza o swojej obecności w słowach „Ja będę z tobą” (3,12), To zapewnienie o Bożej obecności związane z czasownikiem אָהֵיָה dostrzegamy również w innych fragmentach biblijnych (4,12.15; Pwt 31,23; Joz 1,5; 3,7; Sdz 6,16). W świetle tej obietnicy oraz interpretacji przytoczonych powyżej można wyciągnąć wniosek, że owo podwójne אָהֵיָה należy rozumieć jako emfazę, gdzie Bóg pragnie z naciskiem zapewnić naród, który sobie wybrał, że z nimi będzie – אָהֵיָה אֲשֶׁר אָהֵיָה – Ja na pewno (z wami) będę!⁶⁴.

Tego rodzaju rozumienie tekstu wydaje się właściwe również dzięki temu, że mamy tutaj konstrukcję gramatyczną, która spełnia rolę emfazy, a która w gramatyce jest określana jako „idem per idem”, czyli zdanie paranomastyczne, w którym mamy dwa podobne (lub identycznie) brzmiące do siebie wyrazy. Pierwszy człon tej wypowiedzi jest uzupełniany przez drugi, tworząc jedno pole semantyczne o wzmocnionej sile znaczeniowej⁶⁵. Zdanie tego typu znajdujemy także w dalszej części tej samej Księgi (Wj 33,19):

וְחִנְתִּי אֶת־אֲשֶׁר אֶחַן וְרִחַמְתִּי אֶת־אֲשֶׁר אֶרְחַם

W dosłownym tłumaczeniu brzmi ono „Zmiłuję się, nad kim się zmiłuję; a miłosierdzie okażę temu, komu okażę miłosierdzie”. Jednakże, jest również właściwe, aby te słowa przełożyć „Ja naprawdę Jestem tym, który się lituję i okazuję miłosierdzie”⁶⁶. Inne zdania tego rodzaju w Biblii: Rdz 2,23; 11,9; 17,5; 27,36; 1 Sm 25,25. W ten enigmatyczny sposób czytelnik otrzymuje nie tylko informacje że Bóg „JEST”, a ponadto w pośredni sposób jest mu dane do zrozumienia „JAKI” On jest. Bóg pełen troski o swój naród, jak to zostało wyrażone kilka wersetów wcześniej, gdzie stwierdza:

⁶⁴ Por. M.I. Baraniak, *Rozumieć i tłumaczyć*, 102. Nie wydaje się, jak to sugerują niektórzy badacze, że odpowiedź Boga „Jestem, który jestem” byłaby ironią, która miałaby oznaczać „Nie powinno cię to interesować”. Por. B.S. Childs, *Il Libro dell'Esodo*, s. 84.

⁶⁵ Por. J.P. Sonnet, *Ehyeh asher ehyeh (Exodus 3:14)*, s. 343–344.

⁶⁶ „Je suis vraiment celui qui fait grace et compassion”. R. de Vaux, *Historie ancienne d'Israël des origines à l'installation en Canaan*, s. 334.

Dosyć napatrzyłem się na udrękę ludu mego w Egipcie i nasłuchałem się narzekań jego na ciemńców, znam więc jego uciemnienie. Zstąpiłem, aby go wyrwać z ręki Egiptu i wyprowadzić z tej ziemi do ziemi żyznej i przestronnej [...] (Wj 3,7–8a).

Współczucie Boga wyrażone w słowach przeradza się w czynne, konkretne działanie. Ta zbawcza obecność Boga pośród swojego ludu wydaje się być głównym przesłaniem słów zawartych w Wj 3,14. Byłoby jednak przesadnym uproszczeniem przypuszczać, że jest to jedyna informacja, jaką zawiera w sobie to zdanie. W tradycji biblijnej imię wyrażało istotę i rolę przedmiotu lub osoby we wszechświecie⁶⁷. Nie powinien nas zatem dziwić fakt, że tłumaczenia i interpretacje słów אֶהְיֶה אִשֶׁר אֶהְיֶה, które są kluczem do zrozumienia imienia Bożego JHWH, wymykają się spod naszych narzędzi badawczych i ciągle nie jesteśmy w stanie ich jednoznacznie określić. Należy bowiem pamiętać, że konstrukcja zdaniowa „idem per idem”, zastosowana w Wj 3,14a jest używana również na wyrażenie czegoś, co z natury jest nieokreślone i czego nie sposób jasno opisać i wyjaśnić⁶⁸.

Mając na uwadze przedstawione propozycje tłumaczeń omawianego zdania i trudności związane z jego konstrukcją gramatyczną, należy stwierdzić, że na obecnym etapie badań do właściwych i zgodnych z regułami języka hebrajskiego biblijnego tłumaczeń można zaliczyć następujące przekłady: *Ja będę, który będę; Ja jestem, który jestem; ja będę, który byłem*. Jest też uzasadnione nadawać pierwszemu אֶהְיֶה charakter wolitywny: *Ja chcę być*.

Odnosnie do interpretacji zdania אֶהְיֶה אִשֶׁר אֶהְיֶה możemy dziś niemal z pewnością powiedzieć, że interpretacja metafizyczna podkreślająca doskonałe istnienie Boga opiera się przede wszystkim na tłumaczeniu LXX (ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν). Dlatego też interpretacje chrześcijańskie, które korzystały w pierwszych wiekach głównie z tekstu LXX, rozwinęły w sobie przede wszystkim tego rodzaju rozumienie omawianego tekstu. W odmiennym kierunku interpretacyjnym poszła egzegeza żydowska, która od starożytności widziała w tym zdaniu zapewnienie ze strony Boga, że On istnieje i działa na rzecz swojego narodu.

Na podstawie obecnych badań egzegetycznych można stwierdzić, że zdanie אֶהְיֶה אִשֶׁר אֶהְיֶה jest wyrażeniem emfaticznym. Naród izraelski, będący w niewoli egipskiej, otrzymuje w tych słowach silne zapewnienie ze strony Boga, że tak jak On był z Patriarchami (Wj 3,13;15;16), tak również będzie i z nimi, teraz i w przyszłości, by im pomagać. Stąd propozycja rozumienia słów אֶהְיֶה אִשֶׁר אֶהְיֶה, jako afirmacji Boga – *Ja na pewno (z wami) będę*.

⁶⁷ Por. J. Dupont, *Imię*, s. 322.

⁶⁸ Por. P. Joüon, T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, & 1580.

Bibliografia

- Albrektson B., *On the Syntax of `ehyeh `ašer `ehyeh in Exodus 3:14*, w: *Worlds and Meanings*, Fs. D. Winton Thomas, Cambridge 1968, s. 15–28.
- Baraniak M.I., *Rozumieć i tłumaczyć tetragramaton*, w: *Gloriam praecedet humilitas (Prz 15,33). Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Antoniego Troniny w 70. rocznicę urodzin*, Fs. Antoni Tronina, red. M. Szmajdziński, Częstochowa 2015, s. 89–119.
- Benno J., *The Second Book of the Bible: Exodus. Interpreted by Benno Jacob*, Hoboken – New Jersey 1992.
- Brzegowy T., *Heksaameron i inne studia nad Starym Testamentem (RSB 45)*, Warszawa 2012.
- Carreira das Neves J., *Jakie jest Twoje imię? Egzegeza Wj 3,14*, tł. L. Balter, ComP 14(1994), s. 25–35.
- Carroll R.P., *Strange Fire: Abstract of presence Absent in the Text Meditations on Exodus 3*, JSOT 61(1994), s. 39–58.
- Childs B.S., *Il Libro dell'Esodo. Commentario critico-teologico*, Casale Monferatto 1995.
- de Vaux R., *Historie ancienne d'Israël des origines à l'installation en Canaan*, Paris 1971.
- Deiana G., Spreafico A., *Wprowadzenie do hebrajszczyzny biblijnej*, Warszawa 2006².
- Dupont J., *Imię*, w: STB, s. 322–326.
- Dupont J., *Jahwe*, w: STB, s. 330–332.
- Etheridge J.W., *The Targums of Onkelos and Jonathan ben Uzziel on the Pentateuch: with the fragments of the Jerusalem Targum*, London.
- Field F., *Origenis Hexaplorum quae supersunt; sive, Veterum interpretum Graecorum in totum Vetus Testamentum fragmenta. Post Flaminium Nobilium, Drusium, et Montefalconium, adhibita etiam versione syro-hexaplari, concinnavit, emendavit, et multis partibus auxit Fridericus Field*, vol. I, Oxford 1875, Hildelsheim 1964.
- Gózdź K., *Bóg jako istnienie osobowe*, Teologia w Polsce 5/1(2011), s. 23–29.
- Jac van Bekkum W., *What's in the Divine Name? Exodus 3 in Biblical and Rabbinic Tradition*, w: *The Revelation of the name JHWH to Moses. Perspectives from Judaism, the Pagan Graeco-Roman World, and Early Christianity*, (Themes in Biblical Narrative. Jewish and Christian Tradition 9), ed. G.H. van Kooten, Boston 2006, s. 3–15.
- Joüon P., Muraoka T., *A Grammar of Biblical Hebrew (SubBi 27)*, Roma 2008².
- Kuśmirek A. (oprac. i wstęp), *Hebrajsko-polski Stary Testament – Pięcioksiąg. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją oraz indeksem rdzeni*, Warszawa 2003.
- Łach S., *Księga Wyjścia. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, (PSST II/2) Poznań 1964, ekskurs: *Imię Boże Jahwe (3,14)*, s. 303–312.
- Lemański J., *JHWH, Bóg, który pozostaje wierny swoim obietnicom*, Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie 12(2007), s. 129–146.
- Lemański J., *Księga Wyjścia. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz (NKB.ST II)*, Częstochowa 2009.

- Lindblom J., *Noch einmal die Deutung des Jahwe-Names in Ex. 3.14*, ASTI 3(1964), s. 4–15.
- Lipiński E., *Religioznawstwo a językoznawstwo*, w: *Zachować tożsamość. Starożytny Izrael w obliczu obcych religii i kultur* (RSB 31), Warszawa 2008, s. 21–34.
- Maier J., *Między Starym a Nowym Testamentem* (MT 36), tł. E. Marszał, J. Zakrzewski, Kraków 2002.
- McCarthy D.J., *Exodus 3:14. History, Philology and Theology*, CBQ 40(1978) 311–322.
- Niccacci A., *Esodo 3,14a: 'Io Sarò quello che ero' e un paralelo egiziano*, LA 35(1985), s. 7–26.
- Niccacci A., *Il titolo divino ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος. Forma, origine e conseguenze per il sistema verbale dell'Apocalisse*, w: *Grammatica intellectio Scripturae. Studi filologici di greco biblico in onore di padre Lino Cignelli*, red. R. Pierri, Jerusalem 2006, s. 337–356.
- Niccacci A., *Lettura sintattica della prosa ebraico-biblica. Principi e applicazioni* (SBF Analecta 31), Jerusalem 1991 (prima edizione); gennaio 2009 (ristampa).
- Niccacci A., *Sintassi del verbo ebraico nella prosa biblica classica* (SBF Analecta 23) Jerusalem 1986.
- Niccacci A., *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose* (JSOT 86), Sheffield 1990.
- Noth M., *Esodo. Traduzione e commento* (Antico Testamento 5), Brescia 1977.
- Propp W.H.C., *Exodus 1-18. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible), v.1, New York 1999.
- Rabiej S., „Ego Eimi” w Ewangelii św. Jana znakiem boskiej godności Jezusa, „Collectanea Theologica” 58/2(1988) s. 19-27.
- Schild E., *On Exodus iii 14 – 'I am that I am'*, VT 4(1954), s. 296–302.
- Sonnet J.P., *Ehyeh asher ehyeh (Exodus 3:14): God's "Narrative Identity" among Suspense, Curiosity and Surprise*, „Poetics Today” 31/2 (Summer 2010), 343–344.
- Synowiec J.S., *Pięcioksiąg. Wprowadzenie do ksiąg: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa*, Kraków 2000.
- Tronina A., *Tekst Pisma Świętego*, w: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Poznań 1986, s. 150-182.
- Wróbel M.S. (tłum. i red.), *Biblia Aramejska. Targum Neofiti I, Księga Rodzaju*, t. 1, Lublin 2014.

Strona internetowa

<http://exodus-314.com/part-i/exodus-314-in-judaism/exodus-314-in-the-talmud-and-midrash.html> (dostęp dnia 3.10.2015).